

Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali

The Blue Anatolian Ideal as a Theory of Territorial Nationalism

Fahri DANIŞ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID: F.D. 0000-0001-5872-6873

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fahri Daniş,
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-posta/E-mail: fahri.danis@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.10.2023

Kabul/Accepted: 03.12.2023

Atıf/Citation: Daniş, Fahri. "Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 213-239
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1359139>

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu milliyetçiliği, yeni teşekkül eden ulus-devlete ait milli kimlik tahayyülü kurarken, Türk Tarih Tezi'nde somutlaştığı üzere Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir etnik devamlılık fikrini merkeze almıştır. Bu kapsamda öne çıkartılan Hitit ve Sümer gibi medeniyetlerin kökenlerinin Orta Asya'ya dayandırılması fikri, Türk kimliğinin çağdaş bir aidiyet biçimi olduğu savını kuvvetlendirmiştir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesinin dayandığı bu esaslar pek çok kesim tarafından eleştirilmiş, özellikle Anadolucu çevreler tarafından alternatif açıklamaların dillendirilmesine sebebiyet vermiştir. Resmi söylemin Batıcı ifade biçimini daha da ileri taşıyan Mavi Anadolucular, 1940'lı yıllardan itibaren Türk düşünce dünyasında etkili olmuşlardır. Bu çalışmanın amacı literatürde genellikle salt bir edebi-estetik akım, kültürel bir duruş ya da Batılılaşma ekolü olarak gösterilen Mavi Anadoluculuk hareketinin, esasında siyasi çıktılara da haiz toprağa bağlı bir milliyetçilik teorisi olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktır. Nitekim milliyetçilik kuramlarının kavram setleriyle bakıldığında, Mavi Anadolucu hareketin, Türk Tarih Tezi'nin merkezindeki 'etnik devamlılık' fikrini 'toprağa bağlılık' ilkesiyle değiştirdiği ve kimliğin sıklet merkezini Orta Asya'dan Anadolu'nun kozmopolit geleneğine dayandırdığı, dolayısıyla alternatif bir aidiyet biçimi öngördüğü ortadadır. Bu kapsamda çalışmada, Mavi Anadoluculuk hareketinin erken cumhuriyet dönemindeki fikri temelleri de dikkate alınarak, hareketin erken dönemdeki yansımaları üzerinde durulmuş ve başlıca üç isim (Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu) etrafında şekillenen hareketin, toprağa bağlı bir milliyetçilik teorisi olarak ortaya koyduğu esaslar incelenmiştir

Anahtar Kelimeler: Mavi Anadoluculuk, Türk milliyetçiliği, Batılılaşma, Halikarnas Balıkcısı, toprağa bağlı milliyetçilik

ABSTRACT

The founding nationalism of the Republic of Türkiye, while establishing the national identity imagination of the newly formed nation-state, centered on the idea of an ethnic continuity extending from Central Asia to Anatolia as embodied in the Turkish History Thesis. In this context, the idea of basing the origins of civilizations such as the Hittites and Sumerians on Central Asia has strengthened

the argument that Turkish identity is a contemporary form of belonging. These principles, on which the founding philosophy of the Republic is based, have been criticized by many circles and have led to the expression of alternative initiatives, especially by Anatolianist circles. Carrying the Western form of expression of the official discourse further, the Blue Anatolianists have been influential in the world of Turkish thought since the 1940s. The aim of this study is to reveal that the Blue Anatolianism movement, which is generally shown in the literature as a pure literary-aesthetic movement, a cultural stance or a school of Westernization, should actually be considered as a theory of nationalism based on the land (territorial nationalism) and that also has political outcomes. As a matter of fact, when looked at with the concept sets of nationalism theories, it is obvious that the Blue Anatolianist movement replaced the idea of “ethnic continuity” at the center of the Turkish History Thesis with the principle of “loyalty to the land” and based the center of gravity of the identity on the cosmopolitan tradition of Anatolia from Central Asia, thus envisaging an alternative form of belonging. In this context, by also taking into account the intellectual foundations of the Blue Anatolianism movement in the early republican period, the study focused on the reflections of the movement in the early period and examined the principles put forward by the movement, which was shaped around three main names (The Fisherman of Halicarnassus, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu), as a theory of territorial nationalism.

Keywords: Blue Anatolianism, Turkish nationalism, Westernization, the Fisherman of Halicarnassus, territorial nationalism

Extended Abstract

Every nation-state needs a historical conception that will feed its cultivated sense of national identity and give it mythological and symbolic aspects. The thought in this field is shaped, above all, around an origin myth that will provide the nation-state with a reason for existence, distinguish it from others, and give its citizens the feeling of being “ancient”. A “legitimate” history thesis outlines the official identity boundaries of the nation-state and informs its citizens about the ancestral lineage to which they belong. At the same time, it meets the standards of its time because it is covered in a scientific outfit. In this sense, the official history thesis is also a “thesis of belonging”.

It was crucial for the fledgling Turkish Republic of the 1930s to develop a historical perspective that would define its people and give meaning to their belonging. In this view, the First and Second Turkish History Congresses are crucial in terms of making the state’s official understanding of history visible. By disseminating the official history thesis, these congresses demonstrate the supremacy of the government’s own identity conception. In order to establish the geographical basis of the inhabitants of the Turkish nation-state, the fundamental content of the Turkish History Thesis is primarily shaped by the creation of the territorial genealogy of Anatolia. The idea that the existence of ancient civilizations of Anatolian origin like the Sumerians, Hittites, and Etruscans in this geography is “ancient” compared to the others - like the Greeks or Armenians - gives historical validity to the relationship between modern Turkish identity and the idea of homeland. Here, a new set of symbols, myths, and traditions supplied by the line of historical and ethnic continuity based on Central Asia can be used to replace the Ottoman-Islamic past with a legitimate one.

The goal of Blue Anatolianism is to diversify and enhance the official Turkish History Thesis rather than to depart from it. In the early republican period, Blue Anatolianists, who advocated “to bring the West here, to themselves, instead of going to the West”, became the creators of their own unique discourse. The need to define a geography that is more “local” and closer to the young Republic’s center, as a reaction to the “extreme” nature of the idea of origin that will base the nation-state identity of the Turkish History Thesis, is where this alternative perspective expresses itself most clearly. The official history theory, which based citizenship identification on ethnicity, had a “surreal” component, although Blue Anatolianists promoted a territorial interpretation of culture. In reality, the alternative discourse that Blue Anatolianism contributes to the fundamental framework of national identity gives meaning to its originality as a theory of territorial nationalism.

Intellectually, the Neo-Greekism advocated in the 1910s by authors like Yahya Kemal and Yakup Kadri forms the foundation of the Blue Anatolia thesis. This also highlights the concept of humanism, which forms the basis of the thesis’s effort to diversify the official historical narrative. The desire to link this geographical association with Anatolia has its roots in Neo-Greeks, who believe that “in order to understand Europe, we need to start from Greece” and foresee a Turkish identity facing the West. However, this Anatolia is not the generalizing Anatolia of the official history thesis, nor is it the Anatolia of the Anatolianist ideology, which would develop a conservative mystification in the years to come. Neo-Greek Anatolia is a geographical extension of the Mediterranean and Aegean seas, and unmistakably resembles European territory.

The Blue Anatolianist movement shifts the construction of belonging in the official discourse from the ethnic to the geographical. As a result, the present Mediterranean interpretation, which replaces the nomadic pathos emanating from Central Asia that serves as the foundation of the Turkish History Thesis, also becomes the focus of a secular and humanist worldview with Anatolia at its core, opening the way to multiculturalism.

The uniqueness of Blue Anatolianism as a theory of territorial nationalism lies in the fact that the identity it advances is based on geographical inheritance, and in a sense, it equates being a citizen of the Republic of Türkiye with being the heir of all communities who have lived here since the earliest times of Anatolia. The movement’s founding theorist, the Fisherman of Halicarnassus, stated in one of his writings that the core of modern Turkish identity is a singular identity that “started to flow long before the

Hittites” and embodies the traits from all "Phrygian, Lydian, Ionian, Persian, Byzantine, Seljuk, and Ottoman" civilizations.

One of the most significant cultural outputs of the movement was the writings of Azra Erhat (a pupil of the Fisherman of Halicarnassus), particularly her translations from classical Greek. On the other hand, Blue Anatolianism developed into a formalized political and cultural movement thanks to the activities of Sabahattin Eyüboğlu, an intellectual from the same time period.

Giriş

Ünlü milliyetçilik kuramcısı Anthony D. Smith, milliyetçilikleri ‘etnik’ ve ‘toprağa bağlı’ olmak üzere iki başlık altında değerlendirmeyi önerir.¹ Bu tasnife göre etnik devamlılığa vurgu yapan ilk grup milliyetçiliklerin aksine, belirli bir toprak parçasına kutsallık atfederek topluluğun mevcudiyetini o toprak parçasıyla özdeşleştiren milliyetçilikler, toprağa bağlı milliyetçilik olarak adlandırılır. Bir milliyetçiliğin etnik ya da toprağa bağlı nitelikli oluşu, o milliyetçiliğin referans verdiği millî kültür aranjmanıya doğrudan alakalıdır ve bu doğrultuda ‘ulus-devlet kurucu’ milliyetçilikler, tabiatları gereği toprağa bağlı milliyetçiliklerdir. Zira bir ulus-devlet kurmak aynı zamanda o siyasi birimin üstünde yükseleceği toprak parçasını ‘vatan’ kılmak ve ardından belirli bir topluluğu vatanla özdeşleştirerek kutsallaştırmak anlamına gelir. Etnik milliyetçiliklerin de zorunlu olarak başvurduğu bu pratik, ‘vatan’ın kutsanması ve millî mevcudiyetin temeli addedilmesi, toprağa bağlı milliyetçiliklerde mekânın kimliğin çekirdeği haline gelişiy-le ayrılır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu milliyetçiliği, toprağa bağlı karakterinin yanında etnik niteliği de bünyesinde barındırır. Bunun sebebi büyük oranda, inşa edilen millî kimlikle ilişkilendirilen ‘kadim atalar’ın bu coğrafyanın dışında olması, Türk milliyetinin soy kütüğünün Orta Asya’ya dayandırılması ve çekilen etnik devamlılık hattının ‘ulus-aşırı’ karakteridir. Erken Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi üzerinden temellendirilmeye çalışılan millî kimlik tasavvuru, bu ikiliği aşmak adına Anadolu’nun tarih öncesi halklarının kökenlerini Orta Asya’yla irtibatlandırır.² Böylece hem Anadolu coğrafyasının toprağa bağlı soy kütüğü üzerinde hem de Türklüğün bu topraklardaki mevcudiyeti nezdinde bir meşruiyet zemini oluşturulmak istenir.

Türk düşünce dünyasına 1940’larda giren Mavi Anadoluçuluk tezi, tam olarak millî kimlik etrafında dönen bu tartışmalardan ve resmî tarih tezine yönelik eleştirilerden beslenir. Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Azra Erhat ve Sebahattin Eyüboğlu gibi aydınların fikirleriyle şekillenen tez, millî kimliğin karakteri üzerine gayet orijinal bir açılım olmasının yanında bir tarih tasarımı, medeniyet tasavvuru ve edebiyat akımı olarak da değerlendirilebilir. Bir milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadoluçuluk, en temelde resmî ulus-devlet milliyetçiliğinin etnik karakterini saf dışı bırakıp toprağa bağlı bir millî kimlik tasavvurunu gündeme taşır. Tanıl Bora’nın ifadesiyle “*Batı’dan daha*

1 Anthony D. Smith, “Ethnic and Territorial Nationalism”, *Encyclopedia of Nationalism*, ed. Athena Leoussi, Transaction Publishers, London, 2001, s. 62-64.

2 Büşra Ersanlı, *Türkiye’de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 128-129.

Batılı olma” iddiasındaki Mavi Anadoluocular,³ Batı uygarlığının temellerindeki Yunan faktörünü İyonya coğrafyasıyla değiştirip ‘muasırlaşma’ pratiğini ‘öze dönüş’le eşleştirirler. Bu alternatif medeniyet tahayyülü, Türk milletinin ‘zaten’ Batılı olduğu önermesini doğal olarak kapsadığı gibi toprağa bağlı bir kimlik tasavvuru üzerinden Türklüğe daha Batılı ve modern bir karakter de yükler.

Seküler ve elitist bir milliyetçilik söylemi olarak Mavi Anadolu ideali, Erken Cumhuriyet dönemi içerisindeki kimlik ve tarih tartışmalarında minör bir yer kaplasa da tezin muhteviyatı, Türk Hümanizması içerisindeki kökenleri ve Türkiye’de farklı milliyetçiliklerin kesişim noktasında hala layıkıyla anlaşılmayı bekleyen bir düşünce hareketi görünümündedir. Örneğin Türk Tarih Tezi’ne bir eleştiri bağlamında değerlendirilebilecek başka bir hareket olan muhafazakâr Anadoluçulukla resmî ulus-devlet milliyetçiliğiyle ya da Batıcı fikriyatla Mavi Anadoluçuluk arasındaki sınırların tespit edilmesi oldukça önemlidir. Pratikte bir karşılığı olmamış, başka bir deyişle siyaseten belirli bir kesime hitap edememiş bir milliyetçilik teorisi üreten Mavi Anadoluçuluk hareketinin çözümlenmesi Erken Cumhuriyet devrindeki kimlik tartışmalarına alternatif bir perspektif sunacaktır.

Bu çalışmanın iddiası Mavi Anadolu hareketini, literatürde ele alındığı şekliyle salt bir edebi ya da felsefi akımdan ziyade orijinal bir milliyetçilik görüşünün teorisi olarak ele almak gerektiğidir. Dolayısıyla meseleye milliyetçilik araştırmaları perspektifinden bakan bu çalışma, söz konusu sahaya ait kavramsal setler üzerinden Mavi Anadolu görüşleri sınayacaktır. Literatürde Mavi Anadoluçuluk ile ilgili çalışmalara bakıldığında, söz konusu metinlerin pek çoğunun bu tezi bahsedilen tarzda, edebi ve kültürel alana ait minör bir ses olarak incelediği görülür. İletişim Yayınları’nın *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* serisinin “Modernleşme ve Batıcılık” bölümünde Kaya Akyıldız’ın kaleme aldığı “Mavi Anadoluçuluk” kısmı⁴ veya Tanıl Bora’nın kapsamlı *Cereyanlar*’ındaki ilgili bölümler,⁵ tabiatıyla meseleye yüzeysel yaklaşımlarının yanında Mavi Anadolu tezini bir milliyetçilik kuramından ziyade Batılılaşma ekolü olarak ele alırlar. Murat Belge’nin Mavi Anadoluçuluk hareketini “Türk edebiyatında *genesis*” teması çerçevesinde incelediği yazısı, kuramın siyasi olarak ele alınışı bağlamında, bir

3 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88.

4 Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 465-482.

5 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 88-90.

nevi köprü görevi görür.⁶ Emre Yıldırım'ın Mavi Anadolu hareketini milliyetçilik kuramları bağlamında ele aldığı incelikli doktora tez çalışması⁷ ve Elif Gençkal Eroler'in yakın tarihli makalesi⁸ haricindeyse bu konuda akademik olarak orijinal araştırmaların son derece sınırlı olduğunu belirtmek gerekir.

Bu çalışmada, öncelikle Cumhuriyet'in ilk döneminde Türk kimliğinin nasıl tahayyül edileceğine yönelik resmî bakış açısının oluşumu ortaya koyulacak ve bu bağlamda Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi üzerinde durulacaktır. Cumhuriyet'in idealize ettiği ulus-devlet kimliğinin etnik karakterli yapısının bu konudaki alternatif açılımları temellendirdiğinden bahisle toprağa bağlılık esasını önceleyen birtakım karşı argümanların geliştiği ileri sürülecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, resmî söylemin Batıcı karakterini devralmakla ve hatta onu daha da ileriye taşımakla beraber bir grup aydının henüz 20. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz'i ve İyonya'yı merkeze alan bir medeniyet-kimlik tahayyülü oluşturmaya başlamaları üzerinde durulacaktır. Literatürde geçtiği şekliyle Nev-Yunanilerin, bu makalenin ana konusunu oluşturan Mavi Anadolucuların fikrî anlamda öncülleri olduğu iddia edilecek ve iki yaklaşım arasındaki düşünsel hat netleştirilmeye çalışılacaktır. Makalenin son bölümünde, alternatif bir kimlik tahayyülü projesi ve bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadolu idealinin Türk Tarih Tezi'ne ve resmî söyleme yönelttiği eleştiriler, bunun üzerinden aldığı pozisyon ve temel görüşleri ortaya koyulacaktır. Bunu yaparken hareketin önde gelen üç ismi; Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu merkezli bir okuma gerçekleştirilecek ve bu üç ismin fikir dünyalarıyla şekillenen Mavi Anadolu ideali somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Son olarak Mavi Anadolu fikriyatın, bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak ele alınmasının literatüre katacakları üzerinde durulup, kuramsal ve pratik düzlemde ona yöneltilebilecek eleştirilerden bahsedilecektir.

6 Murat Belge, "Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkcısı", (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006 , (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

7 Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

8 Elif Gençkal Eroler, "An 'alternative' imagination of national identity in Turkey: the blue Anatolianists' perception of culture, civilization, and the West", (Çevrimiçi), *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2138752>, 27 Ekim 2022, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Millî Kimliğin Temellendirilmesi ve Türk Tarih Tezi

Ulus-devletin inşa edilen millî kültürü besleyecek ve ona mitik, sembolik unsurlar sunacak bir tarihyazım fikrine sahip olması gerekir. Bu yönde bir fikir, her şeyden önce ulus-devlete mevcudiyet sebebi sunacak, onu diğerlerinden ayrı kılacak ve mensuplarını ‘kadim’ hissettirecek bir köken miti etrafında temellenir.⁹ John Armstrong’un “*mythomoteur*” kavramıyla karşıladığı bu “kurucu mit” fikri,¹⁰ millî kimliğe otantiklik katacak orijinal bir tarih konseptinin çekirdeğini oluştururken aynı zamanda ‘bilimsel’ olma iddiasını da uhdesinde taşır. Bilimsellik zırhına bürünmüş ve dolayısıyla çağının gerekliliklerini yerine getiren ‘meşru’ bir tarih tezi, ulus-devletin çizdiği resmî kimlik sınırlarını belirtir ve vatandaşlarına aidiyetlerinin kadim güzergâhını sunar. Bu anlamıyla resmî tarih tezi, aynı zamanda bir “aidiyet tezi”dir.¹¹

Bir köken mitinin tarihsel, antropolojik ya da arkeolojik olarak bilimselliğini ispata girişmek, son derece yararsızdır. Her ulus-devlet kendi mensuplarını tanımlayıp bu ‘muhayyel cemaat’ e standart bir kimlik tahayyülü belirlerken,¹² bu kimliğin art alanını da çok uzak bir geçmişe dek uzanan, kültürel devamlılığı haiz bir ‘köken’ fikriyle meşrulaştırmak zorundadır. Bu entelektüel inşa pratiğinin bilimselliğinden ziyade, toplumsal işlevi önemlidir. Nitekim 20. yüzyıl, başarısız olmuş pek çok köken miti ve tarih tezinin yanında, resmî ulus-devlet kimliğine belirli bir anlam katabilmiş, meşrulaştırıcı fonksiyonunu yerine getirmiş köken mitleriyle doludur.¹³

1930’ların genç Türkiye Cumhuriyeti için kendi tebaasını tanımlayacak ve aidiyetlerini temellendirecek bir tarih anlayışının tesisi hayati önemde olmuştur. 1932 ve 1937 yıllarında gerçekleştirilen Birinci ve İkinci Türk Tarih kongreleri, bu anlamda devletin resmî tarih fikrini görünür kılmaları hasebiyle son derece önemlidir.¹⁴ 1930 yılında

9 Anthony D. Smith, *Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986, s. 57-58.

10 John A. Armstrong, *Milliyetçilikten Önce Milletler*, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları İstanbul, 2018, s. 99.

11 Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 800-811.

12 Burada açıkça milliyetçilik kuramcısı Benedict Anderson’un meşhur çalışmasına ve millî kimliğin ya da millî topluluğun tahayyül edilebilir-tasarlanılabilir karakterine gönderme yapılmaktadır. Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

13 Bu hususta bkz. İlhan Tekeli, “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, ed. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 35-36.

14 Her iki kongrenin de bildiri metinlerine bakıldığında, temel meselenin ‘aidiyetin menşei’ konusu olduğu ve asıl tartışma noktasının da bu menşein tarihsel hakikatlerle uygunluğu problemi olduğu görülür. Bkz. Türk Tarih Kurumu, *Birinci Türk Tarih Kongresi: Ankara 2-11 Temmuz 1932*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010; Türk Tarih Kurumu, *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Atatürk'ün emriyle hazırlanmaya başlanan ve 1931-1941 yılları arasında liselerde temel tarih ders kitabı olarak okutulan, yazarları arasında Afet İnan, Yusuf Akçura, Şemsettin Günaltay gibi isimleri barındıran “Türk Tarihinin Ana Hatları”, bu noktada resmî tarih tezinin temeli kabul edilebilir.¹⁵ Oldukça tartışmalı geçen ve Fuad Köprülü başta olmak üzere pek çok ciddi tarihinin muhalefetine sahne olan Türk Tarih Kongreleri ise iktidarın kendi kimlik tahayyülünün hâkimiyetini ifade eder.¹⁶ “*Tarihe... etnik bir bakışı dayatabilmek*” ve “*bugünün okuyucusunu geçmişin kişilikleriyle aynı potada toplamak*” amacına hizmet eden kongreler, Erken Cumhuriyet devrinin aidiyet formasyonunu sınırlama ve dolayısıyla tanımlama pratiklerini yerine getirir.¹⁷

Türk Tarih Tezi'nin temel muhteviyatı her şeyden önce, Türk ulus-devleti vatandaşının coğrafi mevcudiyetini köklendirmek amacıyla, Anadolu'nun toprağa bağlı soy kütüğünü belirlemek üzerine şekillenir. Sümer, Hitit, Etrüsk gibi Anadolu menşeli antik kavimlerin bu coğrafyadaki varlıklarının diğer halklardan - örneğin Yunanlar ya da Ermenilerden 'kadim' olduğunu vurgulamak, modern Türk kimliğinin vatan konseptiyle bağına tarihsel bir meşruiyet katar. Burada Orta Asya'ya dayandırılan tarihsel ve etnik devamlılık hattının sunduğu yeni bir sembol, mit ve gelenek yığını temelinde, Osmanlı-İslam geçmişinin yerini alacak otantik bir zemin oluşturulması söz konusudur.¹⁸ Bu iktidarın söylemsel bir tercihi olarak kendisini ve vatandaşlarını ait gördüğü medeniyet tasavvurunun bir sonucu olarak gayet pragmatik bir tercihtir. Özkırmılı'nın da ifade ettiği gibi tarih, ya da millî topluluğun tarihteki pozisyonu; milliyetçi anlatıya dâhil edilen ve dışarıda bırakılan unsurların, “*antik tarih dükkani*”ndan seçilen mitlerin ve sembollerin idealize bir seçkisine dayanır.¹⁹

Türk Tarih Tezi'nin ilk ve en önemli işlevi Anadolu coğrafyasından bir vatan oluşturmak, başka bir deyişle Türk milletinin toprağa bağlı devamlılığını kanıtlamak olsa da bu, tezin salt coğrafi içerikli bir kimlik tahayyülünü beslediği anlamına gelmez. Hatta tezin coğrafi merkezi, Anadolu üzerinde fikrî ve siyasi tapu iddia eden tüm savlarına

15 Büşra Ersanlı, *Türkiye'de Resmi...*, s. 119-120.

16 Tarih tezinin yılmaz savunucularından, sonraki dönemde Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmış olan Şemsettin Günaltay, millî kimliği temellendiren yeni tarih yaklaşımına yönelik eleştirileri cevapladığı 1938 tarihli makalesinde, “*emsalsiz Türk dehasının, asırların karanlıkları içinden bulup çıkardığı*” Türk Tarih Tezi'nin mutlak zaferini kesin bir dille duyurur. Bkz. Şemsettin Günaltay, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Bellekten*, C. 2, S. 7/8, 1994, s. 338.

17 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 309.

18 Şefik Taylan Akman, “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2011, s. 86.

19 Umut Özkırmılı, “The ‘Perennial’ Question: Nations in Antiquity or the Antique Shop of History”, *Nations and Nationalism*, C. 13, S. 3, 2007, s. 523-537.

rağmen, Anadolu değil Orta Asya'dır. Türk Tarih Tezi'nin Orta Asya ile olan devamlılığı vurgulayan veçheleri, aynı zamanda Türk ulus-devlet kimliğinin etnik karakterinin sınırlarını da belirler. Bu doğrultuda Genç Cumhuriyet'in, millî kimliğini temellendirmek amacıyla dört kolla sarıldığı alanlardan biri de antropolojidir.²⁰ Türk Tarih Kurumu asbaşkanı Afet İnan'ın Cenevre Üniversitesi'nde 1939 yılında savunduğu "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi" başlıklı doktora tezi, bu alandaki girişimlerin temeli kabul edilebilir. Anadolu'da yaşayan 64.000 kişi üzerinde yapılan kapsamlı bir anket araştırmasına dayanan çalışma, "Türk Irkının Vatanı Anadolu" alt başlığını taşır.²¹ İnan'ın temel gayesi, Türk Tarih Tezi'nin de önemli bir çıktısı olarak, Avrupa uygarlığını şekillendiren teknolojik yeniliklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen topluluklar tarafından Batı'ya taşındığını kanıtlamak ve böylece "Türk ırkı"nın Batılı muadillerinden daha az "çağdaş" olmadığını ispat etmektir.²² Tarih tezinin bir tamamlayıcısı görünümündeki Güneş Dil Teorisi de bu bağlamda ele alınması gereken, otantik bir aidiyet olarak Türklüğü Batılılığın öncesine yerleştiren bir girişimdir.²³

Gerçekten de Türk tarih ve dil tezlerinin ayırt edici yanlarından biri, muhteviyatındaki Batıcı karakterleridir. İçerisinde bulunduğu coğrafya itibariyle karşılaştırmalı bir okuma yapıldığında bu, Ortadoğu ve Balkanlardaki çağdaş milliyetçiliklerle ve onların köken mitleriyle benzer bir durum oluşturur.²⁴ Tarihsel olarak Batı medeniyetinin bir parçası olduğu, dolayısıyla zaten 'çağdaş' bir millî kimliğe sahip bulunduğu yönündeki sav, 1930'larda kurumsallaşma aşamasında bulunan hemen her devlet için vazgeçilmez bir prensip gibidir. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi, Türklüğü açık bir şekilde Batılı bir düşünsel havzanın - daha doğrusu eksiksiz bir tarif verilecek olursa, Gökalp'in tasnifi uyarınca "Batı medeniyeti"nin²⁵ - içerisinde konumlandırır. Ulus-devlet kimliğinin etnik kökeni açık bir şekilde Orta Asya'da, toprağa bağlı kökeni ise Anadolu'da temellenmekle birlikte bu iki aidiyetin, Türklüğün ve Anadoluğun, esasında Batılı

20 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 125-147.

21 İnan'ın, çalışmasının ana hatlarını ve bulgularını sunduğu *Belleten*'deki yazısı için bkz. Afet İnan, "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerine Büyük Anket ve Umumi Neticeleri", *Belleten*, C. 4, S. 13, 1994, s. 39-51.

22 Zafer Toprak, *Cumhuriyet ve...s.* 137.

23 Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 19, 2010, s. 385-396.

24 Ortadoğu için bkz. Joseph A. Massad, *Desiring Arabs*, University of Chicago Press, Chicago, 2008. Balkanlar için bkz. Maria Todorova, "The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism", *Slavic Review*, C. 64, S. 1, 2005, s. 140-164.

25 "İşte Türkcülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını [kültürünü Ç.N.] arayıp bulmak, diğer cihetten Garp medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak millî harsa aşlamaktır." Ziya Gökalp, *Türkcülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019, s. 41-42. Gökalp'te kültür-medeniyet ayrımıyla ilgili bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 54-72.

konseptler olduğu savı, tarih tezinin önemli çıktılarında biridir.²⁶ Başka bir deyişle devletin ve kimliğin üzerinde yükseldiği zemin, mevcut Osmanlı-İslam mirasının aksine, çağdaş Batı ilmiyle tespit edilmiş ve gerek antropolojik gerekse arkeolojik faaliyetlerle meşrulaştırılmış alternatif bir medeniyet tasavvuruna dayanır. Bu medeniyet tasavvurunun bünyesinde barındırdığı bazı ‘imkânsız’ sentezler ise resmî tarih tezinin ve daha da genelde ulus-devlet kimliğinin ‘yumuşak karnı’ olarak eleştirilerin temelini oluşturacaktır.

2. Türk Tarih Tezi’ne Muhafazakâr Anadolu Karşı Çıkış

Türk Tarih Tezi’nin Batıcı ve Orta Asya’ya götüren ‘etnikçi’ yapısına başlıca karşı çıkış, Anadolu fikriyattan gelir. Henüz Millî Mücadele döneminde temelleri atılan bir düşünce sistemi ve milliyetçi söylem olarak Anadoluçuluk; ayakları yere basan, pratikte halk arasında karşılık bulabilecek ve gerçekçi bir aidiyet tasavvuru ortaya koyar.²⁷ Hareketin bir numaralı teorisyeni görünümündeki Hilmi Ziya Ülken’in deyimıyla “Türkiyecilik” ya da “Memleketçilik” olarak da adlandırılabilir Anadoluçuluk, “hayali bir vatan” fikrine karşı çıkarak miladı 1071’e çeker ve “sınırları şehitlerin kanyıyla çizilmiş” gerçek bir coğrafya olarak Anadolu’yu somut bir toprağa bağlı kimliğin temeli olarak kodlar.²⁸ Anadolu tarih tasavvuru Osmanlı geçmişi reddetmez fakat henüz Fatih devrinden itibaren devletin tebaasıyla, mevcudiyetinin çekirdeğini oluşturan Anadolu halkıyla yabancılaşması üzerinde özellikle durulur.²⁹ Bu ‘köksüzleşme’ karşısında Anadoluçular, Selçuklu mirasını Osmanlı geçmişi önünde konumlandırma eğilimindedir.

Anadolu kimlik tasavvuru, “Türk ırkı, Oğuz kavmi, Anadolu milleti” teslisiyle özetlenebilecek bir yapıya sahiptir.³⁰ Dolayısıyla etnik aidiyete ve onu merkeze alan söyleme yani Türkçülüğe karşı çıkmakla birlikte aynı zamanda etnik aidiyeti Anadolu’ya eşitleyerek alternatif bir söylem de oluşturmuş olur. Anadoluçulukta aidiyetin merkezi açık bir şekilde toprağa bağlıdır fakat bu kimlik tasavvuru, etnik bir aidiyetin yani milletin de temelini oluşturmuştur. Bunun bir sonucu olarak Anadolu fikriyat, teoride sahip olması

26 Ulaş Töre Sivrioğlu, “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 6, 2015, s. 19-20.

27 Fahri Danış, “Hilmi Ziya Ülken’de Milliyetçiliği Haritalandırma”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 880-881.

28 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 480.

29 Ülken’in *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* başta olmak üzere geç dönem yapıtlarında Anadoluçuluk salt kültürel bir uyanış hareketi olarak değerlendirilir. Oysa Hilmi Ziya’nın gençlik döneminde kaleme aldığı ve 2020 yılına kadar gün yüzüne çıkmayan *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*’ne bakıldığında, ortaya siyasi karakteri de haiz bir manifesto, “Anadolu milleti” şeklinde sınırları çizilmiş net bir kimlik projesiyle karşılaşırız. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Hayali (1918-1921): Feryat, Dağın Parçaları, Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri, Anadolu’nun Hakiki Merkezi*, der. Ali Utku, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2020.

30 Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu...*, s. 96-97.

beklenen çokkültürlü – örneğin Anadolu’daki diğer etno-dinî cemaatleri kapsayıcı, bir toplumsal tahayyül ortaya koymaz. “Anadolu milleti”nin teşekkül aşamasının kökeni açıkça 1071’le sınırlandırıldığından, Türk hâkimiyetinden önceki dönemler bu mirasa dâhil edilmez. Neticede Anadolu milliyetçilik, net bir şekilde muhafazakârdır ve dahası İttihatçılığın devamı saydığı, eleştirmekten hiç geri durmadığı Gökâlî’nin fikrî liderliğinde kurulan seküler cumhuriyet projesine de açıkça karşıdır.³¹

Muhafazakâr Anadoluçuluk, temelde kurucu Türk milliyetçiliğinin ve ulus-devlet idealinin en merkezindeki fikirlere bir karşı çıkışı ifade eder. Türk Tarih Tezi’nin ve kimlik tahayyülünün seküler ya da Batıcı karakteri karşısında Anadolu hareketinin muhafazakâr yapısı, iki milliyetçilik biçimini açık bir şekilde ayırır. Öte yandan her iki milliyetçi söylemin de toprağa bağlı ya da kültürel nitelikli oluşu, onları teoride yaklaştırır ki bu da açıkça II. Meşrutiyet döneminden itibaren Türkiye’de milliyetçiliğin Fransız modelinden etkilenmesiyle alakalı gözükmektedir.³² Anadolu aydınlar, henüz Millî Mücadele döneminde dile getirmeye başladıkları fikirlerini açık bir şekilde Gökâlî’nin sistemli bir şekilde tenkidi üzerine kurgularken devleti, milleti ve kültürü aynı perspektiften değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

1924-1925 yılları arasında yalnızca on iki sayı halinde yayımlanan *Anadolu Mecmuası*, muhafazakâr Anadoluçuluk hareketinin tarihsel ve siyasal açıdan olgunlaştığı başlıca meca olur.³³ Dergide Mükrimin Halil Yinanç’ın temellerini attığı Anadolu merkezli tarih anlayışının metodolojisi, Mehmet Halit Bayrı’nın halk kültürünü ihya etme amacındaki folklor çalışmaları, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun ‘Anadolu milleti’ kavramsallaştırmasının sınırlarını belirlemeye yönelik kuramsal tartışmaları ve Hilmi Ziya Ülken’in bütüncül bir perspektifle kaleme aldığı yazıları önemli bir yer tutar. Sonraki yıllarda *Hareket*, *Millet* ve *Dikmen* gibi dergilerle fikir dünyasındaki serencamını sürdüren Anadoluçuluk, Türkiye Köylü Partisi’ni kuran Remzi Oğuz Arık vasıtasıyla aktüel siyaset sahnesinde

31 Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu...*, s. 90.

32 Temelinde toprağa bağlılık ve bu kökten neşet eden bir kültürel yaklaşım bulunan Fransız modeli ile etnik ya da dilsel karakteri öne çıkartan Alman modeli milliyetçilik arasındaki ayrım için bkz. Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, London, 1994, s. 3-4.

33 *Anadolu Mecmuası*’nın bütün sayıları, 2011 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından bir araya getirilip dili sadeleştirilerek yayımlandı. Bkz. *Anadolu Mecmuası*, der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

temsil şansı da bulur.³⁴ İkinci Dünya Savaşı yılları, Anadolu hareket açısından bir anlamda kırılma noktası olur. Bayrı ve Fındıkoğlu'nun, 1940'ların başında Anadolu idealleri Turancılık'ın bir "ilk adımı" kabul eden yaklaşımları, hareketin muhafazakâr ve seküler yorumları arasındaki farkı belirgin bir hale getirir.³⁵

Devletin resmî tarih söylemiyle çağdaş ve alternatif bir milliyetçilik biçimi olarak Anadoluçuluk, bir yanıyla Kemalist kimlik tasavvurunun sert bir eleştirisini ihtiva ederken bir yanıyla da onun belirli kazanımlarını sahiplenen, hatta ona eklenen bir düşünce sistemi görünümündedir.³⁶ Anadoluçuluk içerisinde 1940'larda kendisini gösteren kırılma, resmî milliyetçi söylemin ve onun ürettiği Türk ulus-devlet kimliği yorumunun daha Batıcı ya da seküler karakterli bir güzergâh izleyeceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan muhafazakâr Anadolu düşünceci, ilerleyen yıllarda Türk siyasal hayatında milliyetçilikten ziyade İslamcı çevrelerde bir karşılık bulmasının sebebi de bu mühim yol ayrımıyla alakalı gözükmektedir.³⁷ Nitekim Anadoluçulukla benzer bir kapsam içerisinde konuşsa da tamamen farklı bir hareket olarak Mavi Anadoluçuluk tam olarak bu noktadan, milliyetçiliğin seküler ve muhafazakâr yorumları arasındaki fark üzerinden anlam kazanacaktır.

3. Mavi Anadolu Alternatifi ya da Millî Hümanizma Arayışı

Mavi Anadoluçuluk, tavır olarak resmî Türk Tarih Tezi'nden bir kopuştan ziyade, onu çeşitlendirme ve Batılı karakterini daha da ileriye götürme amacına sahiptir. "Batı'ya gitmek yerine Batı'yı buraya, kendilerine taşımayı" teklif eden Mavi

34 Arık, Türkiye Köylü Partisi kurulduktan iki sene sonra bir uçak kazasında hayatını kaybeder. Arık'ın partisi, Türk siyasal hayatında Anadolu idealleri merkeze alan ilk ve tek oluşum olarak değerlendirilebilir. Arık'ın vefatının ardından 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi'yle birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alan parti, aynı zamanda 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşecek yapının da temelini oluşturur. Bkz. Mehmet Pınar, "Anadoluçuluk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, 2017, s. 317-341.

35 Mithat Atabay, "Anadoluçuluk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 530-531.

36 Frank Tachau, muhteviyatındaki muhalif unsurlara rağmen Anadoluçuluğun, en nihayetinde "resmî ideoloji içerisinde nevezur etmiş" olduğunu söyler. Bkz. Frank Tachau, "The Search for National Identity among the Turks", *Die Welt des Islams*, C. 8, S. 3, 1963, s. 176. Muhafazakâr Anadoluçuluğun, Erken Cumhuriyet dönemindeki siyasi izdüşümleri için bkz. Metin Çınar, *Anadoluçuluk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

37 Bu noktada Nurettin Topçu ile başlayan ve belirgin farklılıklar içermekle birlikte Peyami Safa ile Necip Fazıl'da da kendisini gösteren "muhafazakâr-devrimci" Anadolu düşünce ekolü kastedilmektedir. Kapitalizm karşıtlığını sosyalizmden beslenen argümanlarla dillendiren bu ekol, 1981'e dek yayın hayatını sürdüren *Hareket* dergisi etrafında örgütlenecek ve Dergâh Yayınları vasıtasıyla da yakın dönem Türk muhafazakârlığının en önemli mecralarından biri haline gelecektir. Topçu'nun Anadolu milliyetçilik yorumuyla ilgili – bu konudaki tarihsel perspektifini gösteren – en önemli çalışmalarından biri için bkz. Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017. Ayrıca bkz. Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 377-383.

Anadolucular,³⁸ Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde kendilerine has, *unique* bir söylemin üreticisi olurlar. Bu alternatif perspektif kendisini en çok, Türk Tarih Tezi'nin ulus-devlet kimliğini temellendirecek köken fikrinin 'aşırı' niteliğine bir tepki mahiyetinde, daha 'yerel' ve genç Cumhuriyet'in merkezine daha yakın bir coğrafya tayin etme ihtiyacında belli eder. Resmî tarih tezinin 'gerçek üstü' ve vatandaşlık kimliğini etnik kökene dayandıran muhteviyatının aksine Mavi Anadolu kültürün toprağa bağlı bir yorumunu dolaşıma sokarlar. Zaten Mavi Anadolu idealinin, bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak asıl orijinalliği, millî kimliğin temel yapısına getirdiği bu alternatif söylem üzerinden anlam kazanır.

Mavi Anadolucuların, Cumhuriyet'in resmî kimlik tahayyülünden koştukları yahut ona alternatif bir perspektif kazandırmaya yöneldikleri nokta, kurucu söylemin temelindeki Gökalp eleştirilerinde temellendirilebilir. Gökalp'teki 'kültür-medeniyet' ayrımı; medeniyetin 'edinilebilir' niteliğine karşılık kültürün özcü ya da değişmez karakterini ön plana çıkartarak bu ikisinin Batı ile Doğu arasındaki ilişki biçimini belirleyebileceği iddiasına dayanır.³⁹ Buna karşılık Mavi Anadolucuların ya da genel olarak erken dönem hümanistlerinin görüşleri, Batı'nın yalnızca medeniyetini değil fakat kültürünü de tamamıyla benimsemek gerekliliğini öne çıkartır. Batı'nın köklerinin zaten Anadolu'da (ya da Batı Anadolu, İyonya'da) olduğu tezi, Batılılaşma konseptine yönelik kuşkucu bakışları da ekarte eder. Eyüboğlu'nun sözleriyle "*her yeniliği benimsetecek bir eskilik bilinci*"nin hâkim kılınması,⁴⁰ Batılılaşmayı öze dönmeye eşitler.

Fikrî olarak Mavi Anadolu tezinin temelinde, 1910'lu yıllarda Yahya Kemal ve Yakup Kadri gibi yazarlarca dillendirilen Nev-Yunanilik bulunur. Bu, aynı zamanda tezin resmî tarih anlatısını çeşitlendirme girişiminin çekirdeğindeki fikri, hümanizmi ön plana çıkartır. "Avrupa'yı anlamak için Yunan'dan başlamak lazım"⁴¹ geldiğini düşünen Nev-Yunaniler, yüzü Batı'ya dönük bir Türk kimliği tasavvur ederlerken coğrafi olarak

38 Barış Karacasu, "Cevat Şakir Kabaağaçlı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 472.

39 "Görülüyor ki hars [kültür Ç.N.] ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır. İnsanda duygular usule ve iradeye tabi değildir. Bir millet, diğer milletin dini, ahlaki, bedii [sanatsal Ç. N.] duygularını taklit edemez." Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 36.

40 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 208.

41 Emre Yıldırım, "Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları", s. 175.

bu aidiyeti Anadolu ile irtibatlandırma girişiminin de kökenini oluştururlar.⁴² Fakat bu Anadolu, ne sonraki yıllarda muhafazakâr bir mistifikasyona kavuşacak Anadolu fikriyatın Anadolu'sudur ne de resmî tarih tezinin genellemeci ve işlevsel Anadolusudur. Nev-Yunanilerin Anadolu'su, açık bir şekilde Avrupa'nın bir parçası görünümündeki Akdeniz ve Ege coğrafyalarının bir uzantısıdır. Yakup Kadri'nin düşüncelerinde bu fikir, alabildiğine somut bir şekilde seçilir:

“Garplılar bu hadiseye ‘Yunan Mucizesi’ adını veriyorlar. Hâlbuki buna ‘Akdeniz Mucizesi’ demek daha doğru olur. Zira Yunanlara mal edilen fikir, sanat ve medeniyet unsurlarında, Mısırlılar başta olmak üzere, Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bütün milletlerin payı vardır... Buna göre Akdeniz’i bütün insani değerlerin eritilip süzüldüğü bir pota telakki edersek, hiç de mübalağaya düşmüş olmayız.”⁴³

Genel olarak 20. yüzyıl başları, Fransız Şarkiyatçılığı ve tarihçiliğiyle irtibat halindeki Levant aydınlarının Yakup Kadri benzeri fikirleri savunduğu, bir millî mitoloji ve kutlu köken bulma arzusuyla Akdeniz’in fikrî tapusu üzerinde hak iddia ettikleri bir dönemdir. Meşhur Fransız Helenist Victor Berard’ın Homeros’un eserleri başta olmak üzere pek çok Yunan klasiğinin temelinde Fenike ve diğer Sami medeniyetlerin olduğu yönündeki tezi, bu yöndeki düşüncelerin kökenini oluşturur.⁴⁴ Yakup Kadri ve Yahya Kemal gibi Nev-Yunaniler, Batılılaşma probleminin çözümünü Batı’nın en temelindeki öze nüfuz etmekte, Yunan ve Latin edebiyatlarına aşinalıkta görürler. Onlara göre Akdeniz havzası etrafında şekillenen bu medeniyet dairesine hakiki bir girişin tek yolu, hümanizmi layıkıyla özümsemiş bir millî karakter tasavvurundan geçer.

Esasında bu fikir, ‘millî hümanizm’ ideali; bir ucundan resmî Kemalist söylemle de irtibatlandırılabilir bir sentez girişimini ifade eder. *“Millî varlığa dayanarak Garp medeniyetine tam giriş”⁴⁵* şiarını benimseyen bir grup aydın, *Yücel* (1935-1956) ve

42 Gerek Yahya Kemal gerekse Yakup Kadri'nin düşünce dünyalarında Nev-Yunanilik olarak adlandırılan yaklaşım, erken dönemlerine has bir fikir teatisi olarak öne çıkar. Önceleri *“Biz... coğrafya ve kısmen de medeniyet bakımından Yunanluların varisi sayılırdık”* diyen Yahya Kemal, hayatının ilerleyen yıllarında *Dergâh Dergisi* çevresindeki muhafazakar topluluğun fikrî önderi haline gelir. Bkz. akt. Beşir Ayvazoğlu, *Bozgunda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 50. Esasında Yahya Kemal'deki Batı konsepti, onun fikriyatındaki muhafazakâr özde dahi kendisini estetik açıdan belli eden, *“imtidad”* yani *“sürekli bir değişim içinde hüviyetimizin muhafazası”* şeklinde ifade edilebilecek bir Neo-Klasik üslupla kendisini gösterir. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Birlik Yayınları, Ankara, 1985, s. 93.

43 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Edebiyat ve Gençlik Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 122.

44 Bu görüşün en meşhur çağdaş temsilcileri arasında İngiliz tarihçi Martin Bernal gelir. Bkz. Martin Bernal, *Kara Athena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998. Ayrıca daha yakın bir zamanda yazan Kojin Karatani de Yunan medeniyetinin temelinde yer alan İyonya felsefe ve düşüncesinin payını vermeye davet eder. Bkz. Kojin Karatani, *Izonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

45 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 98.

İnsan (1938-1941) gibi mecralarda Yunan-Batı medeniyetine koşulsuz bir mensubiyetin millî güzergâhını çıkarmaya çalışırlar.⁴⁶ En temelde bir kültür-medeniyet tasavvuru olup Türk düşünce dünyasının yüzyıllara dayanan ‘Garplılaşma’ meselesine bir çözüm getirme arayışından doğsa da bu fikriyatın ortaya idealize edilmiş bir millî kimlik tasavvuru sunduğu da açıktır.

Erken hümanistleri Mavi Anadolu hareketine bağlayan hat, Yahya Kemal’in Paris’teki üstadı Fransız tarihçi Camille Jullian’ın meşhur “*Fransız milletini bin yılda Fransız toprağı yarattı*” sözüyle anlaşılabilir.⁴⁷ Nev-Yunaniler ya da diğer erken hümanistler, Anadolu merkezli bir millî kimlik tahayyülü ortaya koyarken söz konusu Anadolu’nun sınırlarını çekip onu (yeniden) tanımlama faaliyetine de hususi bir önem atfederler. Bu tanımlama pratiği sonucunda ortaya çıkan Anadolu; Batı coğrafi ve medeniyet dairesinin doğal bir parçası olduğu halde yüzyıllara dayanan bir Türk toprağı olma vasfını da korur. Bir toprağa bağlı Türk milliyetçiliği eskizi olarak Mavi Anadolu tezinin temellendiği teorik sentez, tam olarak bu düzlemde anlam kazanır.

4. Mavi Anadolucuların Temel Görüşleri

1940’larda Türk fikir dünyasında belirgin bir ekol olarak ortaya çıkan Mavi Anadoluçuluk, Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı (1890-1973) tarafından sistemli bir hale getirilir.⁴⁸ Onun Bodrum’da geçirdiği sürgün yılları Ege-Akdeniz merkezli yeni bir dünya görüşü geliştirdiği, pastoral bir vatansızlığın harcını attığı bir zaman dilimi olur. Burada kaleme aldığı roman ve hikâyelerin yanında Balıkcı, ‘Mavi Anadolu’ ideali adını verdiği ve dünyanın altıncı kıtası saydığı Akdeniz’in güzellemesine dayanan bir medeniyet tasavvuru ortaya koyar. Bu fikriyat, resmî tarih anlatısının Batıcı özünü daha da güçlendiren fakat onun Orta Asya’da temellenen etnik karakterini saf dışı bırakan bir söylemin merkezini oluşturacaktır.

46 Can Karaböcek, “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, IX/2017, s. 130-143.

47 Julian’ın toprağa bağlılık üzerinden Galyalılık-Fransızlık ilişkisini kurması ve genel olarak Fransa’da millî kimliğin tahayyülündeki etkisiyle ilgili bkz. Matthew D’Auria, *The Shaping of French National Identity: Narrating the Nation’s Past, 1715-1830*, Cambridge University Press, New York, 2020, s. 234-249. Yahya Kemal’in Julian’la irtibatı için bkz. Nihat Sami Banarlı, *Yahya Kemal’in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1960, s. 45-47.

48 Kabaağaçlı, 19. yüzyıl sonlarının meşhur Osmanlı aydını ve sadrazamı Ahmet Cevad Paşa’nın kardeşi, kendisi de bir devlet adamı ve tarihçi olan Mehmed Şakir Paşa’nın oğludur. Babasının Girit valiliği sırasında burada doğan Cevat Şakir çocukluk yıllarını Atina’da, orta ve lise eğitimini Robert Koleji’de geçirdikten sonra tarih okumak üzere Oxford Üniversitesi’ne gider. Yurda döndükten sonra kaleme aldığı bir hikâye sebebiyle İstiklal Mahkemesi’nde yargılanır ve sürgün cezası alır. Halikarnas Balıkcısı’yla ilgili detaylı bir biyografi için bkz. Ömer Faruk Şerifoğlu, *Son Bir Fren: Halikarnas Balıkcısı’nın Sarmal Yaşamı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Mavi Anadolu milliyetçilik teorisi ve özelde Halikarnas Balıkçısı'nın fikriyatı, literatürde biraz da hatalı bir biçimde “kültürel milliyetçilik” olarak adlandırılır.⁴⁹ ‘Kültürel milliyetçilik’ olarak tasniflendirebilecek bir milliyetçilik türünün garipliği bir yana – zira kültürel olmayan yani tanımladığı millî kimliği bir kültürel örüntüler bütünüyle desteklemeyen herhangi bir milliyetçilik yoktur – bu en temelde Balıkçı'nın resmî tarih tezine getirdiği yeni bakış açısıyla alakalıdır. Türk Tarih Tezi, resmî ulus-devlet kimliğinin sınırlarını Orta Asya merkezli bir etnik karakter üzerinden çizerken Halikarnas Balıkçısı ve Mavi Anadolucular, bu merkezi Anadolu coğrafyasına kaydırırlar. Milliyetçiliğin ‘kültürel’ olarak adlandırılan bu yorumu, esasında toprağa bağlı milliyetçiliğin eksiksiz bir tarifidir. Öte yandan Halikarnas Balıkçısı için coğrafya temelli bu alternatif aidiyet biçiminin çekirdeği olan Anadolu, ne ekstra Batıcıların ne de muhafazakârların tahayyülündeki Anadolu'dur. Balıkçı'nın Anadolu'su büyük oranda İyonya'dan ibarettir⁵⁰ ve açık bir şekilde Akdeniz'in bir parçasıdır:

“Hepimiz birbirimize benzeriz... Aynı dilleri konuşuruz, zekalarımız hemen hemen aynıdır. Yaşama bakış açımız aynıdır; onun sayesinde ki farklı ya da benzer kişilerin oluşturduğu geniş ve bozulmayan bir birlik ortaya çıkarmışızdır. Avrupa bir şeydir; Asya, Afrika da başka şeydir. Bu Akdeniz yöresi, bir coğrafya teriminde birleşen bu üç kıtanın her birinden daha gerçekçi bir birliğe sahiptir. Coğrafyacılar beş anakara (kıta) sayıyorlar. Ben size diyorum ki Akdeniz bunların altıncısı, hatta birincisidir!”⁵¹

Bu Bora'nın ifadesiyle tam olarak yeni bir *pathos* yani dünya görüşü tahayyülüdür.⁵² Öte yandan bunun bir diğer anlamı; Halikarnas Balıkçısı ve diğer Mavi Anadolucuların, resmî söylemin etnik yönü ağır basan kimlik söylemine Akdeniz merkezli coğrafi bir temel sunduklarıdır. Türk Tarih Tezi'nin temeli olan Orta Asya kaynaklı göçebe dünya görüşünün yerini alan bu Akdeniz tasavvuru, merkezinde Anadolu olan, çokkültürlülüğe kapı aralayan, seküler ve hümanist bir dünya görüşünün merkezi olur.

Balıkçı'nın medeniyet tasavvuru, bir yandan Anadolu'yu Yunan ve sonra bütün Batı medeniyetinin merkezine yerleştirirken bir yandan da bazı kültürel sentezler üzerinden Akdenizli Anadolu imgesindeki Türk rolünü besler. İslamiyet'in Türklerce yorumu olarak kabul ettiği Bektaşiliğin ve zeybek geleneğinin Antik Yunan'daki *bakhos* ayinleriyle

49 Bkz. Mahmut Şenol, “Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluçuluk Akımının Yeri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 21-22, 2009, s. 107; Nermin Yazıcı, “Halikarnas Balıkçısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilim*, XXII/2011, s. 166.

50 Murat Belge, “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkçısı”, (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006 , (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

51 Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15-16.

52 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 89.

irtibatlandırılması ya da Yunan tanrılarının esasında Anadolu kaynaklı oldukları gibi savlar, hem Anadolu'daki Türk mevcudiyetini temellendirme hem de Batı karşısındaki hiyerarşik üstünlüğü yeniden tesis etme yönündeki girişimlerdir.⁵³ Balıkcı'nın ve diğer Mavi Anadoluocuların bu yöndeki uğraşları, Ulus Baker'in altını çizdiği üzere “*İyonya-Atina felsefi gelişme hattını bir anlamda göz ardı etme pahasına*” gerçekleştirilir.⁵⁴

Mavi Anadolu tezinin toprağa dayanan bir milliyetçilik teorisi olarak orijinalliği, ortaya koyduğu kimlik tasavvurunun coğrafi kalıtım esasına sabitlenmesinde, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı, Anadolu'nun antik dönemlerinden itibaren burada yaşayan bütün toplulukların varisi olmaya eşitlemesinde yatar. Balıkcı'nın bir demesinde bahsettiği gibi: “Hititlerden çok daha önce akmaya koyulan” ve bütün “Frig, Lidya, İyon, Pers, Bizans, Selçuk, Osmanlı” uygarlıklarının kendi karakteristiklerini taşıyan özgün bir kimlik, bugünün Türk kimliğinin çekirdeğini oluşturur:

“Uzayıp gelen bu zincirin baklalarının her biri, önceki baklaların ya da kuşakların kanında [kanından Ç.N.] gelmiş ve daha önceki uygarlığın – iyi kötü – bir sonucu, semeresi olmuştur. Kişinin bu gerçeği inkâr etmesi, Türkiyeli bir Türk yurttaşı değilim demesine gelir. Böyle bir Türk yurttaşı düşüncesi, kan ve uygarlık bakımından kendisinden öncekilerin varisi ve hatta yurdunun yurttaşı sayılmaması demektir.”⁵⁵

Balıkcı'da kimliğin sıklet merkezi coğrafya ve hümanist anlayıştan doğan zengin bir çokkültürlülük olsa da siyasal yazılarında zaman zaman geçen ‘kan’ ve ‘soy’ gibi ifadeler, özellikle tarihi romanlarındaki şovenist üslup, bu anlayışla bir çelişki oluşturur. Gerçekten de Halikarnas Balıkcısı'nın Mavi Anadolu ideali üzerine düşünürken akılda tutulması gereken başlıca şarlardan biri, onun popüler içerikli tarihi romanlarıyla fikrî yazılarını birbirlerinden ayırma zorunluluğudur. Örneğin *Uluç Reis* romanında geçen, “*Türkleri öldürmek, Türk kanı içmek susayışı ile*”⁵⁶ denizlere açılan Fransızların “*hepsi uzun saçlıydı ya; hatta onları biz zenne sanmıştık da şaşırmıştık*”⁵⁷ ifadeleriyle aşağılanmaları ya da *Turgut Reis*'te Rüstem Paşa'nın kökeni itibarıyla “*Hırvat yani kul yani tutsak çeşidinden*”⁵⁸ kabul edilmesi, açıktır ki Balıkcı'nın dünya görüşüyle uyuşmaz. Zira aynı Balıkcı siyasi bir demesinde, Türk olmayı tanımlarken soyu açıkça önemsizleştirir:

53 Balıkcı'nın bu yöndeki girişimlerinin en önemli kaynaklarından biri için bkz. Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1983.

54 Ulus Baker, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

55 Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 203.

56 Halikarnas Balıkcısı, *Uluç Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 2.

57 Halikarnas Balıkcısı, *Uluç...*, s. 122.

58 Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 303.

*“Türk dediğimizde günümüzde Anadolu’da yurtlanmış olan bizlerin salt Selçuk ve Oğuz kanından olduğumuz anlaşılmasın... Unutmamalı ki, yeniçerilerin çoğu Hıristiyan halkından devşirilirdi. Ancak burada kandan söz etmiyoruz; kültürden söz ediyoruz. Kültürünse soyla ilgisi yoktur.”*⁵⁹

Balıkçı’nın yegâne tilmizi ve en sadık takipçisi olan Azra Erhat’ta (1915-1982) Mavi Anadolu idealinin hümanist kapsayıcılığı daha belirgin bir hale gelir. *“Ne mutlu Anadolu’luyum diye yazasım geliyor”* diyen Erhat,⁶⁰ Mavi Anadolu tezinin, Anadolu coğrafyasını klasik dünyaya bağlayan çeviri faaliyetlerine bitmek tükenmek bilmeyen bir azimle koyulur.⁶¹

Tahayyül edilen ulusal kimliğin arkasını yasladığı önemli dayanaklardan biri olarak millî edebiyat ve onun içerdiği; yazıya dökülmüş efsaneler, hikâyeler, anlatılardan müteşekkil ‘millî kanon’ fikri, her ulus-devlet için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Mavi Anadolu idealinin toprağa bağlı bir milliyetçilik olarak orijinalliğinin asıl kaynağı olan hümanizma esaslı ya da klasik dünyanın aslî öz olarak benimsenmesi prensibi, bu doğrultudaki edebi çalışmaların fakat özellikle klasik dillerden Türkçeye yapılacak çevirilerin önemini bir kat daha arttırır.⁶² Bir anlamda bu, Mavi Anadolu teorisinin pratikteki en önemli çıktısıdır ve Erhat’ın, Yunanca’dan yaptığı incelikli çeviriler, Anadolu insanının ‘özünü keşfedeceği’, yaşamlarının tonlarını belirleyecekleri referans kaynakların erişilebilir hale gelmesi anlamını taşır.

Erhat, Mavi Anadolu’nun edebi ve kültürel cephaneliğinin en çalışkan neferlerinden biri olarak Halikarnas Balıkcısı’nın toprağa bağlı nitelikli kültür okumasını aynen benimsenir:

*“İrklar, kökenler, kaynaklar onca karışık ki kim Türk kim değil diye kesinlikle saptanamaz bugün. O halde ulusçuluğun olumlu, verimli ve tek bilimsel sayılabilecek yolu yöntemi kafatasları ölçerek biçilen sonuçlar, gülünç ve güvenilmez sonuçlar çıkarmak değil, eskiden kalma anıt ve yapıtları, yeni her türlü uygarlık belirtelerini ve verilerini yurdumuzda filiz vermişse, onlara sahip çıkmaktır.”*⁶³

59 Halikarnas Balıkcısı, *Arşipel*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 147.

60 Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 9.

61 1915’de İstanbul’da doğan Erhat, 1934’te Brüksel’deki Emil Jacqmain Klasik Lisesi’ni bitirir ve ardından büyük filolog Eric Auerbach’ın öğrencisi olur. 1948’de, çalışmakta olduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nden Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi isimlerle beraber, “solcu” oldukları iddiasıyla uzaklaştırılır. Hasan Ali Yücel’in Tercüme Bürosu’nda çalışarak pek çok mühim Yunan ve Latin klasiğini Türkçeye çevirir. Erhat’la ilgili biyografik bilgi için bkz. Azra Erhat, *Osmanlı Münveverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.

62 Çeviri faaliyetinin millî kültürün yeniden tanımlanışındaki rolüyle ilgili bkz. H. Ertuğrul Umudum, “Çeviriden Uyanışa Hilmi Ziya Ülken”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 1107-1124.

63 Azra Erhat, *Homeros: Gül ile Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60.

Erhat ve esasında Mavi Anadolu idealistleri için ulusçuluğun aslı işlevi, “yurdumuzda filiz veren” her türlü uygarlık belirtisini sahiplenmektir. Millî kimliğin, dolayısıyla millî kültürün referans noktasının toprağa bağlılık esasında sabitlenmesi anlamına gelen bu şiar, aynı zamanda Mavi Anadolu hareketinin diğer kimlik tahayyüllerinden ve milliyetçiliklerden ayrıldığı temel noktayı da gözler önüne serer. Bugünkü çağdaş Batı’nın her türlü başarısının arkasında görülen “Yunan mucizesi”,⁶⁴ Anadolu’nun da içerisinde bulunduğu daha geniş bir Akdeniz medeniyetinin ufak bir parçası ve hatta onun taklitçisi seviyesine indirilirken mevcut Türk kimliği, bu mirasın siyasi ve kültürel sahibi olarak yeniden tanımlanır. “Lydia, Phrygia, Karia gibi Küçük Asyalı denilen uygarlıkların arasında ancak Anadolu’nun konukları arasında bir konuk olan”⁶⁵, “baskısında bulunduğu dinlere kapıyı açan” ve “bugün de senin alın yazını yazmakta”⁶⁶ olan Platon’la özdeşleşen Yunan uygarlığı, böylece modern Türk kimliğinin art alanında bulunan daha büyük bir medeniyet havzasının önemsiz bir üyesi haline gelir.

Çeviri çalışmalarının yanında Erhat’ın 1960’larda kaleme aldığı *Mavi Anadolu* ve *Mavi Yolculuk* gibi eserler, adeta Türkiye’nin turistik tanıtımına hizmet ederler. Bir anlamda Erhat; Türkiye’yi, Akdenizli ve Egeli dolayısıyla Batılı bir entite olarak yeniden kurmak için bir imaj tasarlamak ister. Her türlü etnik referanstan azade, siyasi olmaktan öte entelektüel karakterli ve kültürün coğrafi aktarımı prensibine dayanan bu yaklaşım, Ekrem Akurgal ve Arif Müfid Mansel gibi Türk arkeolojisinin öncülerinin ya da Vedat Günyol gibi edebiyat hayatının aktif isimlerinin de katkısıyla önem kazanır.⁶⁷ Fakat neticede Erhat’ta Mavi Anadolu idealinin farklı veçheleri de görünür olmakla birlikte –örneğin çok güçlü olmasa da mevcut bulunan halkçılık vurgusu⁶⁸ – en temelde hümanizmanın üzerinde durulduğu ve meselenin siyasi yanının büyük oranda ikinci plana itilip kültürel niteliğinin öne çıktığı söylenebilir. Mavi Anadolu idealinin bir diğer büyük sesi Sabahattin Eyüboğlu’nda, bahsedilen siyasi vurgu biraz daha önem kazanır.

Akyıldız’ın da ifade ettiği gibi Eyüboğlu (1909-1973), Mavi Anadolu yaklaşımının “siyasal ve ideolojik programını en açık haliyle ortaya koymuş” mensubu

64 Azra Erhat, *İşte İnsan*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21.

65 Azra Erhat, *Mavi...*, s. 10.

66 Azra Erhat, *İşte...*, s. 76.

67 Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382-428.

68 Bu vurgu en çok Erhat’ın, halk ile aydın arasında bulunan düşmanlığı ortadan kaldıracak ve “insanlığı insanlık yolunda daha ileri taşıma” misyonuyla kuşanmış “örnek insan” mefhumunda öne çıkar. Bkz. Azra Erhat, *İşte...*, s. 224.

görünümündedir.⁶⁹ Eyüboğlu'nun, bizatihi Yücel'in teşvikiyle Tercüme Bürosu'nda başlayan çeviri faaliyetleri, Erhat ve hümanizme yakın diğer aydınlarla irtibata geçmesini sağlar. 1938'de *İnsan* dergisinde kaleme aldığı “Yeni Türk San’atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş” başlıklı makalesi, Mavi Anadolu idealinin ilk derli toplu genel bir programını sunmakla beraber, Türk hümanizmasının Erken Cumhuriyet dönemindeki karakterini de ortaya koyar.

Eyüboğlu'na göre, her şeyden önce “*Avrupa'dan dönmek, Avrupa'yı terk etmek değil, onu kendimize karıştırmaktır.*”⁷⁰ Çağdaşlaşma meselesine, Batı'nın özünde zaten bizde olan bir temeli keşfetmek şeklindeki bakış, Türk hümanizmasının ve aynı zamanda Mavi Anadolu hareketinin en derinindeki fikirlerden birini oluşturur. “*Frenk dünya görüşü ile Türk kıymetlerini anlayış*”,⁷¹ aynı zamanda Türkiye'nin modern bir Batılı ulus-devlet şeklindeki tahayyülünün ancak çağdaş kavramlarla ve kimlik formasyonlarıyla gerçekleştirilebileceğinin de bir itirafıdır. Nitekim Nurullah Ataç da “*kendimizi Batı usulleriyle tanınamamız gerektiğini*” söylerken tam olarak aynı noktanın altını çizerek.⁷² Bu, genç ulus-devletin idealize ettiği ‘Türk’ün, esasında kendisine yabancılaşmış olduğu gerçeğinden hareketle, kendi kimliğinin arkasındaki kültürel sistemi ‘yeniden’ tanıması, benimsemesi anlamına gelir.

Mavi Anadoluçuluk, yeniden tanımlanması gerektiği sonucuna vardığı Türk kimliğinin kültürel arka planını yeni ve çağdaş bir revizyona tabii tutarak toprağa bağlılık prensibini devreye sokar. Yani kimliği ve ona rengini katan kültürü coğrafi bir formda, bir ulus-devletin mevcudiyetini kutsallaştırıp meşrulaştıracak tarzda yeniden kurmaya girişir. Eyüboğlu'nun bu noktadaki orijinal katkısı, Balıkcı'nın romantize ettiği ve tarihsel düzlemde kabaca yerli yerine koyduğu Anadolu kimliğine güncel bir yorum katmak olmuştur. Bu noktada Eyüboğlu'nun başvurduğu anahtar konsept ‘halk’ kavramıdır.

Eyüboğlu'nda halk, etnik ya da dinsel diğer aidiyet biçimlerinin aşırılığına bir tepki mahiyetinde, Mavi Anadoluçuların hümanist perspektiflerinin de etkisiyle, en kapsayıcı kimlik formasyonu halini alır. Halk, bu kullanımıyla Türk milletinin ya da İslam

69 Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, s. 468. 1908 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Eyüboğlu, üniversite eğitimini Fransa'da filoloji okuyarak tamamlar ve İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde akademik görevine başlar. Sonraki yıllarda eğitim müfettişliği ve Talim Terbiye Kurulu üyeliği de yapar. Eyüboğlu'yla ilgili biyografik bilgi için bkz. Samih Rifat, “Mavi ve Kara-Sabahattin Eyüboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi”, *Cogito*, S. 21, 1999, s. 211-227.

70 Sabahattin Eyüboğlu, “Yeni Türk San’atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş”, *İnsan*, C. 1, S. 1, 1938.

71 Sabahattin Eyüboğlu, “Yeni Türk San’atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş”, s. 77.

72 Nurullah Ataç, *Dişelim – Söz Arasında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 33.

ümetinin tam karşıtı, doğrudan ‘Anadolulu’ anlamına gelir.⁷³ “*Milliyetçilik ve İslamcılık gibi yobazlıklar*”dan azade görülen Anadolu halkı,⁷⁴ Eyüboğlu’na göre her biri menfi statüdeki etnik karakterli kurucu Türk milliyetçiliğinden, “*Arabın zezem suyunu... alinterinden daha kutsal sayan*”⁷⁵ Osmanlı’nın taraftarlığından ya da radikal “*softa*” takımından ayrı, mutlak ‘iyi’ ve ‘saf’ bir konumda bulunur. İdealize edilen bu saflık hali de Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal gibi halkın bağrından çıkan karakterler vasıtasıyla somutlaştırılır, bir anlamda millî kimliğin prototipini sunacak şekilde yeniden kurgulanır.

Balıkçı’nın tarihsel tasarımını aynen devralan Eyüboğlu, Anadolu coğrafyasının eski sahiplerinin ortaklaşa yaratmış buldukları “öz” bir kültürün mevcudiyetinden sıklıkla bahseder.⁷⁶ Etnik, dinsel ya da dilsel faktörlerin değil, tamamen aynı mekânı paylaşmanın bireye yüklediği pastoral bir aidiyet duygusundan beslenen bu kültür kavramsallaştırması, Mavi Anadolu milliyetçilik teorisinin temelini oluşturur. Eyüboğlu’nun bu teorik taslağa en önemli katkısıysa bu kimlik biçiminin adını koymak, onu pratiğe dökmek adına lazım geldiğini düşündüğü bir faaliyete girişmek, Mavi Anadolucuların tahayyülündeki cumhuriyet vatandaşını ‘halk’a sabitlemektir. Bu sabitleme – ya da adını koyma – girişimi, aynı zamanda Mavi Anadolu ekolü içerisindeki en kapsayıcı ve en hümanist yorumun da ortaya çıkması anlamına gelir. Nitekim *Mavi ve Kara*’da Eyüboğlu’nun açıkça vurguladığı üzere “*en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim*” ve “*ya o ya bu değil, hem o hem buyuz biz.*”⁷⁷

Sonuç

Mavi Anadoluçuluk en temelde bir ulus-devlet adına kimlik tasavvuru meydana getirmesi, bu kimliği biçimlendirecek bir kültür ve uygarlık tahayyülü ortaya koyması hesabıyla milliyetçi bir söylemdir. Başta Eyüboğlu olmak üzere, Mavi Anadolucuların milliyetçilikle, özellikle de kurucu milliyetçilikle aralarındaki mesafe ne kadar belirgin olsa da bu hususun altını çizmek gerekir. Fakat Mavi Anadoluçuların temel tezleri hiçbir zaman doğrudan Türk siyasi hayatında karşılık bulmamış, bir anlamda pratikte politik bir pozisyona denk düşmemiştir. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin zaten Mavi Anadolu teziyle belli açılardan paralellikler göstermesi ya da Türk hümanizminin siyasi ve sosyolojik açıdan kitleleşmesinin önündeki engellerin bunda etkili olduğu söylenebilir.

73 Emre Yıldırım, “Kayıp Kimliğin İzinde”, s. 268.

74 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve...*, s. 14-53.

75 Sabahattin Eyüboğlu, *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 77.

76 Emre Yıldırım, “Kayıp Kimliğin İzinde”, s. 266-267.

77 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve...*, s. 9-10.

Öte yandan Türk fikir dünyasında Mavi Anadolu'nun izleri daha kalıcı olmuş, bu da günümüzde dahi hareketin milliyetçi bir fikriyattan ziyade kültürel ya da estetik bir duruş olarak ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Aynı yaklaşım Mavi Anadoluçuluğun göbek bağıyla bağlı bulunduğu muhafazakâr Anadoluçuluk için de geçerli olmuş, Hilmi Ziya'nın erken dönem eserlerinin gün yüzüne çıktığı 2020'lerin başlarına denk Anadolu hareketinin siyasal temayüzleri – bizzat Ülken'in de etkisiyle – görmezden gelinmiştir.

Oysa toprağa dayalı bir milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadoluçuluk, kurucu Türk milliyetçiliğinin ve onun sınırlarını çizdiği Türk kimliğinin formasyonunu bir anlamda yapıbozuma uğratmıştır. Cumhuriyetin idealize ettiği ulus-devlet kimliğinin en merkezindeki 'etnik devamlılık' fikrini ve Orta Asya'ya dayandırılan köken anlayışını toprağa bağlılık prensibi ve Anadolu'yla değiştirmiştir. Bu, Türklükten öte, daha doğrusu onu da kapsayan daha geniş bir aidiyet şeklinin, Anadolu kimliğinin 'halk' konsepti etrafında yeniden kurgulanması ve salt mekânsal bir varoluş biçimi olarak kutsanması anlamına gelir. Bu yeniden okuma pratiği aynı zamanda alabildiğine çağdaş ve Batılıdır. Zira Batı'nın kavramlarıyla, meşru bilimsel araçsallaştırmalarıyla yapılmış, Türkiye'yi Avrupalı muadilleri gibi gerçek – Orta Asya fantezisinden öte, sınırları şehitlerimizimizin kanlarıyla çizilmiş – bir toprak parçası üzerinden karakterize eder.

Nitekim Mavi Anadoluçuluk, toprağa dayalı bir milliyetçilik teorisi olmasının yanında aynı zamanda bir Batılılaşma ekolü, Türkiye'nin yüzyıllara dayanan çağdaşlaşma meselesiyle ilgili gayet orijinal güzergâhlar ortaya koyan bir modernleşme akımıdır. Hareketin Türk hümanizmde temellenen kökenleri, çağdaşlaşmayı Batı'ya gitmekten ziyade Batı'yı bu topraklara getirmeye eşitlerken 'Yunan mucizesi'ni dahi mümkün kılan bir İyonya güzelleme yapar. Uygarlığın beşiği olarak Anadolu, Batı'yı Batı yapan her şeyin kökeni olarak kodlanırken bu yönüyle ayrıcalıklı, kutsal bir coğrafya haline gelir. Dolayısıyla bu görüşe göre Türk aydınının yapması gereken tek şey; çağdaş Batı'nın kavram setleri ve araçları vasıtasıyla kendi özümüzü yeniden keşfetmek, Yunan ve Roma klasiklerindeki kahramanlarla özdeşlik kurup zaten bağrında bulunan bu 'Batılılığı' halka aktarmaktan ibarettir.

Mavi Anadoluçuluk her milliyetçilik fikri kadar romantik ve en fazla yönelttiği eleştiriler üzerinden mevcudiyet kazandığı kurucu milliyetçilik sistematiği kadar gerçekçidir. Mavi Anadoluçular, Baker'in deyişiyle yalnızca “*tarihin yerine mitolojiyi geçirip*”⁷⁸

78 Ulus Baker, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

gerçek-ötesi bir kimlik eskizi çizmekle kalmazlar, aynı zamanda bu hayali geçmişin günümüz Anadolusu ile uyumu ya da ‘ekstra-Batılı’ pozisyonları sebebiyle ıskaladıkları toplumsal koşullardan da büyük oranda bihaber gözükürler. Neticede Mavi Anadolucular, hapsoldükleri ‘elitizm’ çemberini aşp, kucaklamayı umdukları Anadolu’ya ulaşamazlar. Zira her milliyetçilik, kendi tarih anlatısını mitolojik öğelerden mülhem, sembolik araçlar üretebilecek bir mekanizma şeklinde üretir ve bu şekilde ortaya bir kimlik tasavvuru koyarken, meydana gelen ideal kimliğin başarısı onun ne ölçüde benimsendiği gerçeğindedir. Bu anlamda Mavi Anadolucuların romantize ettiği Anadolu’nun, İyonya’dan ötesini kapsadığını iddia etmek oldukça güçtür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Araştırma Eserler

- Akman, Şefik Taylan: “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2011, s. 80-109.
- Akyıldız, Kaya: “Mavi Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 465-482.
- Anadolu Mecmuası*, der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Anderson, Benedict: *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Armstrong, John A.: *Milliyetçilikten Önce Milletler*, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Atabay, Mithat: “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 515-541.
- Ataç, Nurullah: *Diyelim – Söz Arasında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ayvazoğlu, Beşir: *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Birlik Yayınları, Ankara, 1985.

- Ayvazoğlu, Beşir: *Bozgunda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Banarlı, Nihat Sami: *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1960.
- Bernal, Martin: *Kara Athena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bora, Tanıl: *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, London, 1994.
- Çınar, Metin: *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Danış, Fahri: "Hilmi Ziya Ülken'de Milliyetçiliği Haritalandırmak", *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 873-899.
- D'Auria, Matthew: *The Shaping of French National Identity: Narrating the Nation's Past, 1715-1830*, Cambridge University Press, New York, 2020.
- Demir, Gökhan Yavuz: "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 19, 2010, s. 385-396.
- Deren, Seçil: "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382-428.
- Erhat, Azra: *Mavi Anadolu*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969.
- Erhat, Azra: *İşte İnsan*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996.
- Erhat, Azra: *Homeros: Gül ile Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erhat, Azra: *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ersanlı, Büşra: *Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ersanlı, Büşra: "Bir Aidiyet Fermanı: 'Türk Tarih Tezi'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 800-811.
- Eyüboğlu, Sabahattin: "Yeni Türk San'atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş", *İnsan*, C. 1, S. 1, 1938.
- Eyüboğlu, Sabahattin: *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Eyüboğlu, Sabahattin: *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019.
- Günaltay, Şemsettin: "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Bellekten*, C. 2, S. 7/8, 1994, s. 337-365.
- Halikarnas Balıkcısı: *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1983.

- Halikarnas Balıkcısı: *Altıncı Kıta Akdeniz*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Halikarnas Balıkcısı: *Arşipel*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Halikarnas Balıkcısı: *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Halikarnas Balıkcısı: *Uluç Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Halikarnas Balıkcısı: *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2022.
- İnan, Afet: “Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerine Büyük Anket ve Umumi Neticeleri”, *Bellekten*, C. 4, S. 13, 1994, s. 39-51.
- Karacasu, Barış: “Cevat Şakir Kabaağaçlı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 200 s. 472-482.
- Karaböcek, Can: “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, IX/2017, s. 130-143.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Edebiyat ve Gençlik Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karatani, Kojin: *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.
- Massad, Joseph A.: *Desiring Arabs*, University of Chicago Press, Chicago, 2008.
- Özkırımlı, Umut: “The ‘Perennial’ Question: Nations in Antiquity or the Antique Shop of History”, *Nations and Nationalism*, C. 13, S. 3, 2007, s. 523-537.
- Parla, Taha: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Pınar, Mehmet: “Anadoluculuk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, 2017, s. 317-341.
- Rifat, Samih: “Mavi ve Kara-Sabahattin Eyuboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi”, *Cogito*, S. 21, 1999, s. 211-227.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre: “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 6, 2015, s. 1-27.
- Smith, Anthony D.: *Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986.
- Smith, Anthony D.: “Ethnic and Territorial Nationalism”, *Encyclopedia of Nationalism*, ed. Athena Leoussi, Transaction Publishers, London, 2001, s. 62-64.
- Şenol, Mahmut: “Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluculuk Akımının Yeri”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 21-22, 2009, s. 105-124.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk: *Son Bir Fren: Halikarnas Balıkcısı'nın Sarmal Yaşamı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Tachau, Frank: “The Search for National Identity among the Turks”, *Die Welt des Islams*, C. 8, S. 3, 1963, s. 165-176.

- Tekeli, İlhan: “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, ed. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 35-36.
- Todorova, Maria: “The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism”, *Slavic Review*, C. 64, S. 1, 2005, s. 140-164.
- Topçu, Nurettin: *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.
- Toprak, Zafer: *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Türk Tarih Kurumu: *Birinci Türk Tarih Kongresi: Ankara 2-11 Temmuz 1932*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Türk Tarih Kurumu: *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Umudum, H. Ertuğrul: “Çeviriden Uyanışa Hilmi Ziya Ülken”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 1107-1124.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Anadolu Hayali (1918-1921): Feryat, Dağınık Parçalar, Anadolunun Bugünkü Vazifeleri, Anadolu'nun Hakiki Merkezi*, der. Ali Utku, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yazıcı, Nermin: “Halikarnas Balıkcısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilig*, XXII/201 s. 163-170.
- Yıldırım, Emre: *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Elektronik Kaynaklar

- Baker, Ulus: “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).
- Belge, Murat: “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkcısı”, (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006, (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Eroler, Elif Gençal: “An ‘alternative’ imagination of national identity in Turkey: the blue Anatolianists’ perception of culture, civilization, and the West”, (Çevrimiçi), *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2138752>, 27 Ekim 2022, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

